

Собко О.М., к. е. н., доцент,
докторант кафедри економіки підприємств і корпорацій
Тернопільський національний економічний університет

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА ЦИФРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА МІКРОРІВНІ

Собко О.М. Розвиток інформаційного інтелектуального капіталу та цифризація економічних процесів на мікрорівні. У статті представлено власну дефініцію і структуру сучасних суб'єктів господарювання інформаційного інтелектуального капіталу. Визначено оціночні показники інформаційного інтелектуального капіталу молокопереробних підприємств. Проведено аналіз стану та динаміки інформаційного інтелектуального капіталу сектору молочної індустрії Тернопільської області. Обґрунтовано вектори розвитку інформаційного інтелектуального капіталу досліджених суб'єктів для покращення цифризації економічних процесів.

Ключові слова: інтелектуальний капітал підприємства, інформаційний інтелектуальний капітал підприємства, інтелектуалізація праці, інтелектоємність виробництва, цифризація економіки.

Собко О.М. Развитие информационного интеллектуального капитала и цифризация экономических процессов на микроуровне. В статье предложена собственная дефиниция и структуризация информационного интеллектуального капитала современных субъектов хозяйствования. Определены оценочные показатели информационного интеллектуального капитала молокоперерабатывающих предприятий. Проведен анализ состояния и динамики информационного интеллектуального капитала сферы молочной индустрии Тернопольской области. Обоснованы векторы развития информационного интеллектуального капитала исследованных субъектов с целью улучшения цифризации экономических процессов.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал предприятия, информационный интеллектуальный капитал предприятия, интеллектуализация труда, интеллектоемность производства, цифризация экономики.

Sobko O.M. Development of information intellectual capital and digital economy at the micro level. The article implied author definition and architecture modern enterprises information intellectual capital. The indicators and indicator panel for information intellectual capital milk enterprises. The analysis of indicators and their dynamics of information intellectual capital milk sector Ternopil region. The vectors development of the research firm's information intellectual capital for improves digital economics processes.

Key words: enterprise intellectual capital, enterprise information intellectual capital, intellectivity, intellectual capital ratio, digital economy.

Постановка проблеми. В умовах цифризації економічних процесів успішне функціонування суб'єктів господарювання знаходиться у сфері розвитку інтелектуального капіталу, який має інформаційне походження. Отже, утримання високої спроможності акумулювати, обробляти, зберігати та швидко поширювати інформацію, формувати нові канали збуту продукції перетворюється на пріоритетне завдання сучасних підприємств, конструктивне вирішення якого концентрується у вдалому поєднанні двох векторів – інтелектуального та інформаційного. Власне таке поєднання, з одного боку, значно розширює доступ до базового виробничого фактору – інтелектуального капіталу, а з іншого – обмежує горизонти інформаційної асиметрії, забезпечуючи швидке поширення і широкий спектр доступу до цього виду ресурсу, вирівнюючи таким чином бізнес-умови для усіх без винятку суб'єктів ринку. Ось чому у панорамі сучасних наукових розвідок усе частіше акцентується увага

на доцільності розвитку інформаційного інтелектуального капіталу як ключового чинника успішності господарських суб'єктів.

Вирішення поставлених завдань вимагає формування та розвитку інформаційного капіталу, який має інтелектуальне походження. Поступ досліджень у цій проблематиці передбачає вивчення двох векторів – цифризації економіки, з одного боку, та функціонування інформаційного інтелектуального капіталу з виділенням його архітектури, економічної діагностики та визначення векторів розвитку, з іншого боку. З огляду на низку переваг, притаманних суб'єктам господарювання із широким спектром застосування інформаційно-комунікаційних технологій, здійснення оцінки стану, динаміки та визначення векторів розвитку інформаційного інтелектуального капіталу в умовах швидкої цифризації господарських процесів, що і є предметом пропонованого дослідження, залишаються актуальними та своєчасними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки у сфері цифризації економіки доводять її переважно позитивний вплив на розвиток суб'єктів господарювання. Отже, панорама термінологічного поля охоплює дослідження як більш вузького спектру, зокрема у 1995 р. бізнес-стратегій, цифрової економіки (з високим розвитком цифрових технологій) та цифрової компанії Д. Тепскогта [1, с. 6–9, 319–320; 2, с. 290]; інтернет-економіки К. Ніколя [3, с. 23–30]; економіки, де домінують цифрові технології А. Тугуя [4, с. 20–32], так і ширшого – від «цифризації економіки» до «цифризації суспільства» у Я. Перегут, В. Папроцкего, М. Юшук, К. Ясінської [5]; «посилення цифризації», «цифрових компаній», інноваційних моделей бізнесу А. Лау, М. Сінге, П. Віллмотт [6, с. 8–18, 116–123, 128–129].

Нинішнє енциклопедичне трактування дефініції цифрової економіки поширилося від «економіки із широким доступом до мережі Інтернет» до «електронного бізнесу, електронних товарів (послуг), електронної торгівлі та створення мережевого бізнесу для обміну цифровими (віртуальними) активами» [7]. Однак слід зазначити, що пропонувані дослідження, на жаль, не містять обґрунтування векторів розвитку інформаційного інтелектуального капіталу для удосконалення управління в секторі молочної індустрії в умовах цифризації економічних процесів. Крім того, низка питань щодо тлумачення поняття інформаційного інтелектуального капіталу, виявлення сфер його прояву у виробництві та комерціалізації молочної продукції залишаються дискусійними, що й обумовило вибір нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є представлення авторської дефініції індивідуального інтелектуального капіталу, його структуризація, економічна діагностика та визначення векторів розвитку для покращення управління підприємствами в умовах цифризації господарських процесів. Для досягнення мети визначено оціночні показники, технологій їх розрахунку, проведено аналіз стану та динаміки індивідуального інтелектуального капіталу молокопереробних суб'єктів господарювання Тернопільщини, виявлено резерви його розвитку.

Виклад основних результатів. Цифрова економіка формує низку нових чинників, які забезпечують досягнення високих темпів економічного зростання на мікрорівні. Погляд на перспективи розширення застосування інноваційної моделі розвитку вітчизняних молокопереробних суб'єктів господарювання дає змогу говорити про зміну акцентів у цілісній орієнтації, зокрема усе частіше говориться про соціально-економічну доцільність розвитку інтелектуального капіталу, який виступає в ролі катализатора процесів інтелектуалізації праці. Так, із початком нашого століття вплив інтелектуального капіталу на «конкурентні позиції», «капіталізацію», «майбутню конкурентоспроможність» чи формування «конкурентних переваг» [8, с. 93; 9, с. 27; 10, с. 48;

11, с. 623; 12, с. 50] можна вважати цілком доведеним і обґрунтованим із економічних позицій. Отже, нині спостерігаємо наростаючі темпи посилення впливу інформаційних технологій у господарському житті суб'єктів господарювання усіх без винятку форм власності, розмірів, галузевої приналежності тощо. Саме такого роду зміна – цифризація економічних процесів на мікрорівні – розглядається як модерні генератори підвищення адаптаційного рівня підприємства, а ключовим чинником виступає інтелектуальний капітал, який має інформаційне походження, надалі названий нами інформаційним інтелектуальним капіталом.

Опираючись на представлений вище підхід, акцентуємо увагу насамперед на розгляді інформаційного інтелектуального капіталу як структурного модуля колективного інтелектуального капіталу підприємства, що виконує функції консолідації (нагромадження і кодифікації), перетворення, поширення й захисту знань та інформації, аналітичної оцінки, – інформаційні системи управління знаннями, інформацією та інформаційні системи управління комунікаціями під час виготовлення та комерціалізації продукції. Отже, згідно з нашими міркуваннями інформаційний інтелектуальний капітал підприємства – це спроможність наявних інформаційних технологій до утримання постійних процесів креативності шляхом подолання інформаційної асиметрії та обмеження рівня інформаційного дефіциту.

Про підвищення зацікавленості сучасними суб'єктами господарювання у розвитку інформаційного інтелектуального капіталу свідчить і зростання видатків підприємств на інформаційний капітал, зокрема їх частка в інвестиційних витратах досягає майже 50% [9, с. 393]. Інформація стає підставою у прийнятті рішень шляхом обмеження впливу невизначеності і ризику в умовах перманентних змін оточення, де функціонує підприємство.

Під час трактування поняття «цифризація економіки» мають місце два підходи, перший – інструмент досягнення цілей підприємством, другий – «спосіб виготовлення речі» [12]. Отже, вважаємо, що обидва підходи мають право на існування, оскільки розвиток цифризації економіки спричинятиме появу нових форм її прояву на рівні первинних ланок народного господарства.

З практичного погляду цифризація економічних процесів на мікрорівні детально вивчена «McKinsey & Company», а сфера її функціонування пов'язана з технологією, новими можливостями залучення клієнтів чи новими способами провадження господарської діяльності [12]. Вважаємо за доцільне погодитися із рекомендаціями менеджерського корпусу «McKinsey & Company», наголошуючи лише на факті застосування виключно інформаційного інтелектуального капіталу. Привертають увагу виділені К. Дйорнером та Д. Едельманом сфери прояву цифризації економічних процесів на

мікрорівні – креація вартості у нових бізнесових реаліях, креація вартості в процесах, які базуються на концепції управління досвідом клієнтів та розбудова основних здібностей підприємства, які підтримують загальну структуру [12]. Підсумовуючи, доходимо розуміння того, що цифризація економіки на рівні суб'єктів господарювання вимагатиме внесення змін в організаційні структури правління, зокрема, шляхом оновлення складу та структури функціональних підрозділів. Отже, сферою цифризації на підприємстві вважатимемо ту частину інформаційних систем, які здійснюють процеси нагромадження, перетворення, поширення, зберігання й обробки інформації, що є основою під час прийняття управлінських рішень.

Функціонування інформаційного інтелектуального капіталу на мікрорівні відбувається в межах другої хвилі цифризації економіки [5, с. 92]. Аналізуючи її перебіг із функціями інформаційного інтелектуального капіталу підприємства, названими нами вище, можемо виділити такі сфери його прояву, як, зокрема, цифризація знань і інформації – консолідація (нагромадження і кодифікація), перетворення, поширення й захист; цифризація виробничих процесів (застосування ІТ у виробництві продукції); цифризація процесів комерціалізації (електронна торгівля).

Вивчення практики реалізації процесів цифризації економічних процесів на 150 фірмах світу, проведені «McKinsey & Company» у 2015 р., засвідчили необхідність внесення змін у стратегію цифризації понад 90% суб'єктів [14]. Головним аспектом тут виступає креативне використання технологій, що, на нашу думку, можна забезпечити, використавши переваги інформаційного інтелектуального капіталу. Крім того, базування процесів цифризації економіки на розвитку інформаційного інтелектуального капіталу забезпечить можливість утримання високої адаптаційної спроможності суб'єктів господарювання.

Вивчення фахових публікацій і власні наукові розвідки дають змогу стверджувати, що між цифризацією економічних процесів та інформаційним інтелектуальним капіталом підприємства існує як прямий, так і зворотній зв'язок. Адже виділені різними дослідниками складові модулі в архітектурі інтелектуального капіталу вміщують ті чи інші елементи цифризації, зокрема «комп'ютерні системи» у К.-Е. Свейбі; «інформаційні системи», «мережеві (комунікаційні) системи» у Е. Брукінг; «рівень інформаційного забезпечення», «стан комп'ютерного забезпечення», «бази даних», «стан програмування» у Л. Едвінсона, М. Мелоуна; «доступ до інформації» у Н. Бонтіса; «мережеві системи» у Р. Петті, Дж. Джасрі, «бази даних» та «технічну інфраструктуру» у Г. Сант-Онжа, Г. Петраша, В. Буковіча, Р. Вільямса; «системи функціонування», «внутрішні процеси» у М. Братніцкого, Я. Стрижини; «інфор-

мація» у А. Чухна, «інформаційні ресурси» у Б. Леонтьєва, «процеси» у К. Перехуди [15; 16, с. 13; 17, с. 31–35; 18, с. 629; 19; 17, с. 106; 20, с. 223; 21, с. 70; 22, с. 48–55; 23; 24, с. 64–65].

Окремої уваги заслуговує дослідження інформаційного капіталу як важливого інструмента підтримки стратегії підприємства Р. Нортон і Д. Каплана, який включає технологічну інфраструктуру – технології і знання менеджерів, стандарти якості, аварійні плани, тобто все необхідне для ефективного постачання і використання програм; інформаційні трансакційні програми, які забезпечують автоматизацію рутинної праці (системи ERP/MRP, CRM, IVR, SCM); інформаційні аналітичні програми, які забезпечують реалізацію процесів нагромадження даних та інформації, здійснення аналітичних оцінок, поширення інформації і знань на підприємстві [25, с. 229]. Характерною ознакою наведеного вище є те, що усі без винятку завдання інформаційного капіталу знаходяться в цифризації економічних процесів на мікрорівні. Принагідно відзначимо, що поєднання інтелектуального капіталу та бізнес-стратегії підприємства із особливостями цифрової економіки зустрічаємо у публікаціях Д. Тепскотта [2, с. 57–58]. Опираючись на такі підходи, виділення інформаційного інтелектуального капіталу та вивчення його впливу на цифризацію економічних процесів сучасних суб'єктів господарювання вважаємо оправданим.

Інформаційний інтелектуальний капітал, охоплюючи інформаційні системи управління знаннями, вимагає створення банку знань, а інформаційні системи управління інформацією – створення банку інформації. Виходячи з цього, вважаємо, що інформаційний інтелектуальний капітал охоплює інформаційні потоки та характеризується здатністю упорядкованої, згромадженої і систематизованої на підприємстві інформації створювати додаткову вартість. Варто зазначити, що сучасні підприємства для нагромадження, перетворення, передачі та зберігання інформації створюють інформаційно-технологічну інфраструктуру, яка охоплює мережеві та обчислювальні технології, а саме сервери, комп'ютери, телеінформаційні мережі, засоби передачі даних, стандарти якості, засоби для трансмісії та упорядкування даних, інші допоміжні засоби, тобто все те, що уможливило ефективне використання інформаційних технологій, забезпечує цифризацію виробничих процесів на мікрорівні.

Зважаючи на наявні тенденції до посилення цифризації суспільства, можемо говорити про доцільність забезпечення розвитку інформаційного інтелектуального капіталу як ключового чинника підвищення інтелектоємності вітчизняного виробництва молочної продукції та нарощення її експорту на ринки ЄС. Дослідження проведено на базі сектору молочної індустрії Тернопільської області з огляду на аграрний характер регіону, близькість до кордо-

нів ЄС та задекларовану зацікавленість іноземних інвесторів щодо цього виду діяльності в регіоні.

Більшість (67%) опитаних респондентів, які репрезентують молокопереробні суб'єкти господарювання Тернопільщини, підтвердили ознайомлення з концепцією цифризації економічних процесів, а головним джерелом поширення знань із цього спектру є конференції, симпозиуми, форуми. Помітним при цьому є той факт, що очікується зростання зацікавленості освітніх закладів і органів місцевого самоврядування у цих процесах. Крім того, самооцінка знань про «цифризацію економічних процесів» та «інформаційний інтелектуальний капітал» була дещо завищеною. При цьому зауважимо, що низьким є рівень індивідуального інтелектуального капіталу, який значною мірою детермінує рівень інформаційного інтелектуального капіталу, а отже, і свідомість та можливості цифризації економічних процесів.

Визначальний негативний вплив на розвиток інформаційного інтелектуального капіталу та рівня цифризації економічних процесів у досліджених суб'єктах має цільова зорієнтованість. Так, більшість респондентів першою метою вказала отримання прибутку, а лише незначна частка (8%) зацікавлена у випуску інтелектоємної продукції.

Спостереження за рівнем розвитку інтелектуального капіталу молокопереробників Тернопільської області проведено у часовому проміжку 2011–2015 рр. за показниками, які структурно характеризують інформаційний інтелектуальний капітал.

Для проведення економічної діагностики стану та динаміки інтелектуального капіталу досліджених молокопереробних суб'єктів господарювання Тернопільської області застосовано сучасний пакет статистичного аналізу програми "STATISTICA". Сформований аналітичний масив даних, який охоплює одинадцять змінних ознак при числі спостережень 35, дав змогу встановити найвищі значення середнього рівня оціночних показників у розрізі наведених вище складових модулів. Так, у розвитку інформаційного інтелектуального капіталу оцінені показники кількості систем управління якістю і безпечністю молочної продукції, питомої ваги інформа-

ційних технологій в нематеріальних активах, коефіцієнта транспарентності (табл. 1).

Найвище середнє значення було встановлено для питомої ваги інформаційних технологій в нематеріальних активах (8,03) при відхиленні від стандартних значень (1,37%), правосторонній симетрії (1,53) та найвищому значенні ексцесу (3,49), що загалом свідчить про помірну варіацію серед отриманих результатів і наявність піків розподілу. Водночас найнижче середнє значення (0,31%) було встановлено для коефіцієнта транспарентності – характеристики рівня розвитку інформаційного інтелектуального капіталу підприємства при найнижчому відхиленні від середніх значень (0,03%), правосторонній асиметрії (0,12) та низькому коефіцієнту ексцесу, що загалом свідчить про незначну варіацію серед отриманих результатів і гострий пік розподілу.

Проведена оцінка інформаційного інтелектуального капіталу підтверджує, що протягом п'яти років за показником кількості систем управління якістю і безпечністю молочної продукції позитивні зміни відбулися на 71% суб'єктів, зокрема на ПрАТ «Тернопільський молокозавод» і ТОВ «Галичина Ласунка» (двократне зростання), на ПАТ «Борщівський сирзавод» і ТОВ «Кременецьке молоко» (зростання у 1,5 рази) та незначне покращення на ПП «Альма Віта» (у 1,25 рази). Водночас на 29% суб'єктах протягом аналізованого періоду не спостерігалось запровадження інноваційних систем управління якістю і безпечністю молочної продукції (рис. 1).

Відзначимо, що такий стан речей значно ускладнює можливості експортної діяльності досліджених суб'єктів господарювання.

Запропонований нами показник питомої ваги інформаційних технологій в нематеріальних активах, використаний як оцінка цифризації суб'єкта господарювання протягом аналізованого періоду, відношено на дуже низькому рівні. Так, проведений аналіз анкетного опитування виявив, що у 42% молокопереробників Тернопільської області змін не було, у 29% суб'єктів відбулися позитивні зміни, але й у аналогічній частки спостерігалися негативні тренди (рис. 2).

Таблиця 1

Описові статистики показників, що характеризують рівень розвитку інформаційного інтелектуального капіталу молокопереробних суб'єктів господарювання Тернопільської області, за 2011–2015 рр.

Показник	Mean	Min	Max	Variance	Std. Dev.	Standart Error	Skewness	Kurtosis
Питома вага інформаційних технологій в нематеріальних активах, %	8,03	0,07	37,1	65,74	8,11	1,37	1,53	3,49
Кількість систем управління якістю і безпечністю молочної продукції, од.	2,16	1,0	4,0	0,54	0,74	0,12	0,65	0,93
Коефіцієнт транспарентності	0,31	0,1	0,6	0,03	0,17	0,03	0,12	-1,43

Джерело: розраховано автором з використанням пакета "STATISTICA" на основі даних суб'єктів господарювання

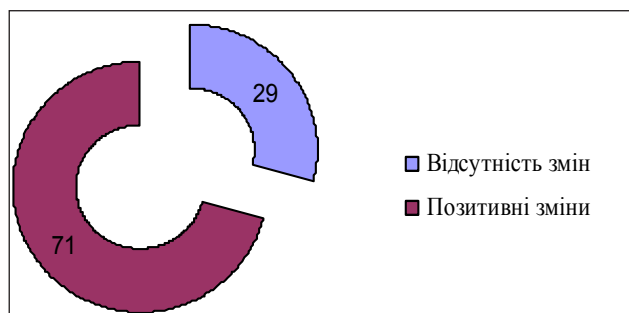

Рис. 1. Панорама змін показника кількості СУЯІБ продукції у секторі молочної індустрії Тернопільської області у 2011-2015 рр.

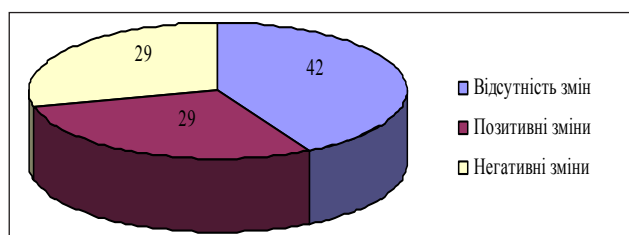

Рис. 2. Динаміка питомої ваги вартості ІТ в нематеріальних активах в секторі молочної індустрії Тернопільської області у 2011-2015 рр.

Джерело: побудовано автором самостійно на основі анкетного опитування суб'єктів господарювання

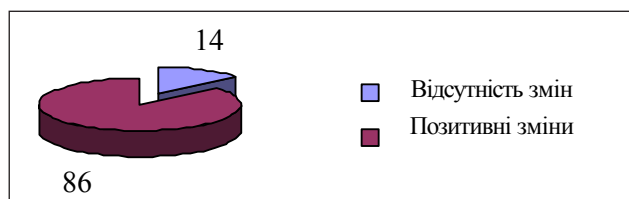

Рис. 3. Коефіцієнт транспарентності суб'єктів господарювання молочної галузі Тернопільщини у 2011-2015 рр.

Джерело: побудовано автором самостійно на основі анкетного опитування суб'єктів господарювання

Доцільно зауважити, що така динаміка питомої ваги інформаційних технологій в нематеріальних активах не додає оптимізму. Водночас помітним було майже шестикратне його зростання у лідера ПрАТ «Тернопільський молокозавод», збільшення у 1,2 рази на ТОВ «Бучацький сирзавод». Негативні тренди відзначені у ТОВ «Галичина Ласунка» (зниження у 1,5 рази) та у ПП «Альма Віта» (зменшення у 1,8 рази).

Однією із головних проблем, характерних для усіх без винятку досліджених суб'єктів, є низький рівень транспарентності, що, з одного боку, зна-

чно ускладнює отримання даних для науковців, а з іншого – ускладнює можливості комунікації (рис. 3).

Протягом аналізованого періоду нерівномірною була і динаміка коефіцієнта транспарентності, зокрема у 14% молокопереробних підприємств Тернопільської області цей показник залишався без змін. Водночас наголосимо на тому, що проблеми із відкритістю і прозорістю діяльності притаманні для усіх суб'єктів, крім публічних акціонерних товариств.

Висновки. Пропоноване дослідження кристалізує значні можливості поширення цифризації економічних процесів на мікрорівні на основі розвитку інформаційного інтелектуального капіталу. Застосований нами підхід до оцінки інформаційного інтелектуального капіталу підприємства базується на основі трьох показників – питомої ваги вартості ІТ у нематеріальних активах підприємства, кількості систем управління якістю і безпечністю молочної продукції, коефіцієнта транспарентності, які загалом дають змогу сформуванню якісно нових вартісних конкурентних переваг. Запропоновані показники, з одного боку, розширюють можливості виходу на ринки ЄС, а з іншого – виступають мотиваторами інтелектуалізації праці.

Економічна діагностика стану та динаміки індивідуального інтелектуального капіталу в секторі молочної індустрії Тернопільщини дала змогу виявити, що основні резерви його нарощення для усіх без винятку суб'єктів знаходяться перш за все у частині розширення застосування інформаційних технологій. Для підприємницьких структур значні можливості розвитку інформаційного інтелектуального капіталу зосереджені саме у частині посилення транспарентності. Адже більшою відкритістю і прозорістю характеризуються виключно публічні акціонерні товариства, тоді як діяльність інших корпоративних структур є закритою.

Отже, можемо говорити про значну строкатість у розвитку інтелектуального капіталу суб'єктів молочної галузі Тернопільщини. У результаті проведеного аналізу виявлені резерви нарощення інформаційного інтелектуального капіталу у межах його складових модулів, що забезпечить інтелектуалізацію праці, підвищення інтелектоємності виробництва, що формуватиме сприятливі умови для поширення цифризації економічних процесів на мікрорівні. Представлене дослідження відкриває горизонти для напрацювання конструктивного оціночного інструментарію, технологій та показників, їх систематизації та врахування розмаїття вимірників у подальших наукових розвідках.

Список літератури:

1. Tapscott D. *The Digital Economy. Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence* / D. Tapscott. – New York : McGraw-Hill, 1995. – 345 p. – (Coauthor of the Bestselling paradigm Shift).
2. Tapscott D. *The Digital Economy Anniversary Edition: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence* / D. Tapscott. – USA, 2014. – 413 p. – (The New York Times Bestseller).
3. *ICT policy: a beginner's Handbook* / edited by Ch. Nicol. – Johannesburg : APC, 2003. – 140 p.
4. Tugui A. *Meta-Digital Accounting in the Context of Cloud Computing* / A. Tugui // *Encyclopedia of Information Science and Technology*. – 3d edition. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.igi-global.com/dictionary/digital-economy/7605>.
5. *Cyfryzacja gospodarki i społeczeństwa – szanse i wyzwania dla sektorów infrastrukturalnych* / pod redakcją naukową Jeżego Gajewskiego, Wojciecha paprockiego i Jany Pieriegut. – Gdańsk : Instytut badań nad Gospodarką rynkową, 2016. – 208 s.
6. *McKinsey Digital Raising your Digital Quotient. December 2015* / [A. Lau, M. Singer, P. Willmott]. – McKinsey&Company, 2015. – 135 p.
7. *What is Digital Economy* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.igi-global.com/dictionary/digital-economy/7605>.
8. Marcinkowska M. *Kształtowanie wartości firmy* / M. Marcinkowska. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000. – 210 s. – (Seria Przedsiębiorczość).
9. Dobija D. *Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa* / D. Dobija – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, 2004. – 246 s.
10. Mroziewski M. *Kapitał intelektualny współczesnego przedsiębiorstwa. Koncepcje, metody wartościowania i warunki jego rozwoju* / M. Mroziewski. – Warszawa : Difin, 2008. – 142 s.
11. *The Interaction Between Corporate Social Responsibility and Value Added Intellectual Capital: Empirical Evidence from Turkey* / [G. Aras, A. Aybars, O. Kutlu] // *Social Responsibility Journal*. – 2011. – Vol. 7(4). – P. 622–637.
12. *Intellectual Capital Research through Corporate Social Responsibility: (Re) Constructing the Agenda* / [C. Lungu, Ch. Caraiani, C. Dascălu] // *World Academy of Science, Engineering and Technology*. – 2012. – Vol. 6(4). – P. 50–57.
13. Dörner K. *What 'digital' really means. McKinsey Digital July 2015* / K. Dörner, D. Edelman [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mckinsey.com/industries/high-tech/our-insights/what-digital-really-means>.
14. *Raising your Digital Quotient. McKinsey Quarterly June 2015* / [T. Catlin, J. Scanlan, P. Willmott] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/raising-your-digital-quotient>.
15. Sveiby K.-E. *Measuring Intangibles and Intellectual Capital – An Emerging First Standart* / K.-E. Sveiby [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sveiby.com/articles/EmergingStandart.html>.
16. Brooking A. *Intellectual Capital. Core Asset for the Third Millennium Enterprise* / A. Brooking. – London : International Thomson Business Press, 1997. – 204 p.
17. Edvinsson L. *Kapitał intelektualny. Poznaj prawdziwą wartość swego przedsiębiorstwa odnajdując jego ukryte korzenie* / L. Edvinsson, M. Malone ; Przekład M. Marcinkowska. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. – 150 s. – (Seria Przedsiębiorczość).
18. *The Strategic Management of Intellectual Capital and Organizational Knowledge* / ed. by Ch.W. Choo, N. Bontis // Bontis N. *Managing Organizational Knowledge by Diagnosing Intellectual Capital: Framing and Advancing the State of the Field*. – 7 Section. – Oxford : Univ. Press, 2002. – P. 621– 642.
19. Petty R. *Intellectual Capital Literature Review. Measurement, reporting and management* / R. Petty, J. Guthrie // *Journal of Intellectual Capital*. – 2000. – Vol. 1. – № 2. – P. 155–176.
20. Bukowitz W.R. *The Knowledge Management Field book* / W.R Bukowitz, R.L. Williams. – London : Financial Time, Prentice Hall. – 2000. – 384 p.
21. *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny* / [M. Bratnicki, J. Stryżyna, K. Butrym] ; pod red. M. Bratnickiego, J. Stryżyny – Katowice : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, 2001. – 205 s – (Seria: Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Karola Adameckiego w Katowicach).
22. Чухно А. *Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку* / А. Чухно. // *Економіка України*. – 2002. – № 11. – С. 48–55.
23. Леонтьев Б. *Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе* : [монография] / Б. Леонтьев. – М. : Акционер, 2002. – 200 с.
24. *Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwie* / red. nauk. K. Parechuda. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. – 230 s.
25. Norton D.P. *Mapy strategiczne w biznesie. Jak przełożyć wartości na mierzalne wyniki* / D.P. Norton, R.S. Kaplan ; przekład A. Górka. – Gdańsk, 2011. – 493 s. – (Strategy Maps).